

15. Сапухін П. П. А. Грабовський у рідному краї / П. Сапухін. — Суми, 1957. — 26 с.
16. Сапухін П. Перебування Т. Г. Шевченка на Сумщині / П. А. Сапухін. — Суми, 1956.
17. Сапухін П. Події російсько-шведської війни 1708-1709 років на Сумщині / П. Сапухін. — Суми, 1958. — 35 с.
18. Скиба І. А. За високий урожай картоплі / І. А. Скиба. — Суми, 1958. — 12 с.
19. Социалистическое строительство на Сумщине, 1921 — июнь 1941: сб. документов и материалов / [Сост. Е. В. Великород, Л. Г. Довжинец, И. А. Ильченко и др.; редкол В. Д. Скрышник (отв. ред.) и др.]. — Х.: Прапор, 1983. — 239 с.
20. Соціалістична Сумщина. До виборів у місцеві Ради депутатів трудящих. — Суми: Більшовицька зброя, 1939. — 91 с., 3 л. іл.
21. Сумы: Краткая справочная книга / Б. А. Гапонцев, В. И. Лозько, А. Кипайтулов и др. — Х.: Прапор, 1979. — 180 с.
22. Тихонов Н. И. Экономический подъем общественного хозяйства колхоза: (Из опыта колхоза им. Ленина Лебединского района) / Н. И. Тихонов. — Сумы, 1958. — 32 с.
23. Томашевський Д. П. Кукурудза на Сумщині / Д. П. Томашевський. — Суми, 1958. — 40 с.

Надійшла до редколегії 21.12.2012 р.

УДК 728.83(477.54/.62+477.52)

О. Ю. БІРЬОВА

МАЄТКИ РОДИНИ ШИДЛОВСЬКИХ НА СЛОБОЖАНЩИНІ

Характеризуються маєтки родини Шидловських у Слобідській Україні.

Ключові слова: дворянство, маєток, садибний будинок, архітектурний стиль.

Характеризуются усадьбы семьи Шидловских в Слободской Украине.

Ключевые слова: дворянство, имение, усадебный дом, архитектурный стиль.

The article characterize a farmstead of the Shidlovsky's family in the Slobidska Ukraine.

Key words: nobility, country seat, farmstead house, architecture style.

Тематика українського дворянства є доволі актуальною, оскільки впродовж тривалого часу залишалася поза увагою науковців. Слобідське дворянство мало свої особливості порівняно з дворянами інших регіонів. Російський уряд не визнавав нащадків колишньої козацької старшини до 1785 р. і не надавав їм тих привілеїв, якими користувалися російські дворяни. Однією

з таких козацьких родин Слобожанщини були Шидловські, котрі заснували заміські маєтки.

Мета статті — дослідити садибне будівництво родини Шидловських на Слобожанщині.

І. Срезневський відзначає, що представники родини Шидловських приїхали до Слобожанщини під час переселення в 1645–1647 рр. із Задніпровської України [9, с. 5]. Цю думку спростував П. Губський, котрий говорить про переселення Шидловських із Польщі до Московської держави [5, с. 299].

Джерельні свідчення, які надає Філарет, говорять, що початкова форма прізвища була «Шилов», але згодом змінена на «Шидловський». У виписці за 1705 р. згадується вже про полковника Федора Шидловського [10, с. 240], який на початку XVIII ст. змінив своє прізвище. Зміна прізвища на благозвучніше пояснюється тим, що представники козацької старшини прагнули довести слобідському суспільству своє шляхетське походження, виводячи свій родовід з аристократичних родин гербового дворянства. На початку XVIII ст. зміна прізвищ була поширеним явищем серед вищої верстви суспільства.

У 1786 р. складений список осіб, занесених до Дворянської книги. Серед відомих прізвищ у ньому відзначені й Шидловські [6, с. 32].

Федору Шидловському, полковнику Харківському й Ізюмському, належало немало земель на території Слобожанщини. Це право вільної заїмки він отримав разом зі званням полковника. У своїх маєтностях полковник побудував будинок, який є зразком оселі заможного козацтва Слобідської України початку XVIII ст. Відомості про це містить опис житла Шидловського, який зберігся в документі, виданому С. Шидловським під назвою «Матеріали для нарису службової діяльності Шидловських у Слобідській Україні 1696–1721 рр.» [11]. Він надає уявлення про те, яке оздоблення мали панські будинки часів бароко на Слобожанщині.

У Ф. Шидловського одна з осель — це чотири світлиці та чотири кімнати з коморами. Більших розмірів передбачалася споруда в селі Рождественському, але вона так і не була завершена. Будинок планували зробити з дев'ятьма світлицями, кімнатами та коморами (світлицями називали кімнати дерев'яного будинку, які не мали конкретного призначення, а такі ж кімнати кам'яного будинку — палатами). Ф. Шидловський побудував лише вісім кімнат із трьома печами; вікна цих приміщень були скляними і захищеними ґратами. Використання скла свідчить про те, що оселі полковників мали переваги порівняно з житлом пересічного козацтва, оскільки в будинках звичайних громадян вікна робили з повстини або слюди. Із середини стіни будинку Ф. Шидловського

були вибілені. У декількох світлицях розміщувалися печі із зелених кахлів.

Щодо внутрішнього оздоблення, то з опису майна Шидловського видно, що основними складовими інтер'єру були меблі; більшість цінних меблів була привізною, а прості — виготовлені місцевими майстрами. В інтер'єрі полковника використовувалося багато тканин. У Ф. Шидловського оселю прикрашали дванадцять скатертин (сім швабських, чотири українські й одна голландська), тридцять хусток та рушників, вишитих золотом, сріблом і шовком [11, с. 100]. Він мав тринадцять різних килимів перської, турецької та української роботи і ще два, ймовірно, харківського виробництва.

У полковника Ф. Шидловського було сорок вісім ікон. Також в описі є дані про посуд, зброю, одяг тощо. Саме кількість і матеріал цих речей свідчили про заможність їх власника.

Після Полтавської битви Петро I конфіскував майно деяких слобідських полковників. Такими діями монарх відповідав на скарги його оточення. Подібна постанова була видана полковнику Федору Володимировичу Шидловському. Підставою для арешту стало звинувачення його в пограбуваннях на польській території під час Північної війни [5, с. 308]. Є. Альбовський відзначає, що це звинувачення було наклепом. Насправді опальні дії уряду пояснюються тим, що полковник заборонив князю Меншикову стягати побори з купців [1, с. 98]. Згідно з вироком, Шидловський позбавлявся всіх своїх звань і маєтків. Його землі переходили до новоприбулих волохів на чолі з князем Кантеміром. Цей факт підтверджує жалувана грамота від 1718 р., відповідно до якої маєтності Шидловського в Харківському й Ізюмському полках, а також у Курському повіті передавалися до волоського господаря князя Кантеміра, окрім земель, закріплених за його родичами [3, с. 193]. Сімсот десять дворів, що належали полковникові, розподілили між іноземцями.

У власності Шидловських залишилося майно, яке було за 3 роки до цього закріплене царською грамотою й передане племіннику Ф. Шидловського Лаврентію Івановичу Шидловському.

Сини Лаврентія Григорій та Роман і їх нащадки продовжували будівництво родинних маєтків на Слобожанщині.

Найвідомішою садибою Шидловських є маєток у селищі Старий Мерчик сучасного Валківського району Харківської області, який від Федора Шидловського передали його племіннику Лаврентію Івановичу, згодом Роману Лаврентійовичу, а потім синові останнього Григорію Романовичу Шидловському. Саме Григорій Романович наприкінці 70-х рр. XVIII ст. побудував садибу. До складу ансамблю належали: палац, два одноповерхові й один двоповерховий флігелі, двоповерховий амбар, два прості великі льохи, інші

службові приміщення та церква. Мерчицький ансамбль з його палацом, господарськими службами, флігелями, амбарами, парком і садом відзначав дослідник Г. Лукомський, назвавши його взірцем садибного будівництва Слобожанщини [7, с. 40].

Двоповерховий палац побудовано в класичному стилі. Серед фахівців існують розбіжності щодо визначення архітектора палацу. Г. Лукомський в описі Мерчицького палацу зазначає: «Ничью "руку" не наминает архитектура дворца» [7, с. 64]. Він припускає, що проект будівлі міг належати відомому архітекторові П. Ярославському. Такого висновку науковець дійшов на підставі подібності в деталях палацу та церкви в с. Бабаї Харківського повіту, автором якої був П. Ярославський. Г. Лукомський не підтримує версії належності проекту палацу О. Паліцину, а схильний до того, що архітектор головного будинку маєтку в с. Старий Мерчик — зодчий польського походження.

Дослідник садиби П. Губський стверджує, що палац побудований за проектом Растреллі [5, с. 332]. Розбіжності в поглядах на авторство підтверджують унікальність цієї пам'ятки, яка не подібна до інших витворів слобідських майстрів.

Ще одну точку зору стосовно цього палацу наводить Ю. Асєєв у праці, присвяченій вивченню архітектури України, в якій відзначає, що проект будинку в комплексі споруд належить П. Ярославському, учневі В. Баженова — відомого російського майстра. План П. Ярославського вплив місцевий архітектор О. Паліцин [2, с. 88]. Цю ж думку щодо зазначеного питання поділяє Т. Борисова [4, с. 58].

Мерчицький палац побудований із цегли й оштукатурений. В основі плану двоповерхового палацу — витягнутий прямокутник з криволінійними торцями. Планування вздовж паркового фасаду анфіладне, з двостороннім розміщенням кімнат, в іншій частині — вільне, з приміщеннями криволінійної форми. У західному торці велика овальна зала з перекриттям на два яруси. Входи облаштовані з бокових фасадів, на перший поверх — через тамбури, на другий — по зовнішніх критих сходах.

В архітектурі будинку зроблено акцент на лицеву сторону. Головний північний фасад палацу на поперечній осі акцентований портиком, пілони якого з трьох сторін оздоблені канелюрованими пілястрами з капітелями іонічного ордера, прикрашеними гірляндами. Цей мотив перенесено на пілястри крайніх ризалітів будови.

На відміну від декоративної насиченості головного фасаду, парковий фасад менш пластичний. Середній виступ прикрашений чотирма пілястрами, але вони не мають того рельєфу, який притаманний пілястрам передньої сторони. Наличники вікон першого поверху простіші, ніж на головному фасаді, між вікнами двох поверхів розміщені вінки зі стрічками.

Фасади прикрашені рустами та скульптурними вазами на п'єдесталах у півциркульних нішах, барельєфними композиціями над нішами та вікнами першого поверху, ліпними гірляндами під вікнами другого поверху торцевих стін. Над портиками і торцевими стінами — ступінчаті фронтони.

Своєрідність архітектури будинку полягала в тому, що у високому цоколі, на якому споруджено будинок, розміщувалися печі, від яких нагрівалися стіни зали й вітальні. Зала палацу овальна в плані, з багатою ліпниною у фризі, який зображує гірлянди, перевиті стрічками з бантами. Парадне приміщення прикрашали портрети, мармурові бюсти, красиві люстри, вишукані екземпляри меблів. За свідченням В. І. Ярославського, О. О. Паліцин заохотив Григорія Романовича Шидловського змінити меблі в будинку та створити бібліотеку.

Г. Р. Шидловський свого часу був найвідомішим поміщиком губернії, обіймаючи посаду віце-губернатора, він часто влаштовував бали й урочисті прийоми. Зберігся опис посуду на такому обіді: столовий сервіз увесь зі срібла (супові посудини, соусники, таці, ножі та виделки). Підставками на столах для порцелянових стоп слугували кришталеві дошки, іноді вони були присипані різнокольоровими пісками у вигляді чудових ландшафтів. Ці столові речі застосовувалися не лише за своїм безпосереднім призначенням, а і як елементи декору інтер'єру.

До ансамблю також входив західний флігель кінця XVIII ст., який замикав парадний двір із заходу, побудований із цегли, оштукатурений, у плані прямокутний, одноповерховий з плоскими перекриттями. Східний флігель замикав двір зі сходу, був із цегли, оштукатуреним, одноповерховим. Флігелі класичного стилю побудовані в простіших формах, ніж будинок. Ці споруди використовувалися для гостей і помешкання дворецького. Третій двоповерховий флігель призначався для розміщення кухні та прислуги.

Амбар цегляний, оштукатурений, у плані квадратний, з високим фронтоном, плоскими перекриттями, двокамерного планування. На задньому дворі розташовувалися конюшні й сараї. У селі побудовано два кам'яні двоповерхові будинки: один — для священика, інший — для орендаря. Усі ці споруди, окрім палацу, були створені за планом О. О. Паліцина.

Садибний комплекс доповнювали парк і церква Всіх Святих. Неподалік від церкви — родинне кладовище. Усю садибу огорожував цегляний паркан.

Мерчицький парк — результат праці О. О. Паліцина. Цьому слобідському діячеві належать його планування і проєкт усіх паркових споруд [4, с. 59]. Парк — ландшафтного типу, розташований у живописній місцевості з чітко вираженим рельєфом біля річки

Мерчик. Під час його створення використано прийоми вільного розміщення стежок і насадження рослин. Перехідним елементом від будинку до парку слугував партер. У парку росло понад тридцять видів дерев: дуб, клен, ясен, липа, ялина, сосна та ін. Після побудування палацу сад з парком значно розширили.

У парку є три стави. Стежки посипали різнокольоровим піском у вигляді квітника. Біля підніжжя пагорба, поблизу ставу, був побудований грот. У парку розміщувалася ротонда у вигляді круглого храму на два поверхи [5, с. 333]. Красивим був круглий колодязь. По периметру парку розміщені різноманітні споруди: місточки, альтанки, грот, павільйони у вигляді ротонд та скульптура. Цей парк ландшафтного типу є одним зі зразків пейзажних парків в Україні.

Наприкінці XVIII — початку XIX ст. в сприйнятті природи і пейзажу проявився романтизм. У цей час, коли відчувалося намагання людини вдосконалити природу, створюються «натуральні» сади. На концепцію розвитку такого типу саду вплинуло сентиментальне ставлення до природи. Під час створення «натурального» саду не вирубували не лише старих дерев, а й чагарнику. Якщо біля будинку зберігалися залишки регулярного саду, то далі простирався подібний до лісу тінистий парк. Від будинку відходили прямі та вузькі алеї з тісною посадкою дерев, характерною для російських і українських парків. Асиметрична композиція регулярного парку, застосування криволінійних стежок і неправильної геометричної форми основних елементів — усе це було властиво паркам другої половини XIX ст.

Інший представник родини Шидловських — Микола Романович Шидловський — побудував садибу в селі Куньє Ізюмського повіту. Головною будівлею садиби був триповерховий палац: «У великому вестибюлі знаходилися парадні сходи, які вели в залу на другому поверсі. Тут, окрім зали, розміщувалися вітальні і кімната господині. На першому поверсі — картинна галерея, бібліотека та кабінет господаря» [8, с. 35]. Палац побудований приблизно одночасно з палацом Мерчицької садиби.

Ансамбль доповнювали різноманітні господарські служби, оранжерея, чудовий парк по обидві сторони ставу, церква та родинне кладовище. Храм-ротонда в Куньєму був закладений у 1822 р. на честь Покрови Пресвятої Богородиці, архітектор будівлі — М. Львов. Внутрішній храмовий простір збільшувався завдяки вбудованому всередину внутрішньому кільцеві колон, на які спиралися барабан та баня. Розкішна споруда — ротонда в три яруси. На кожному ярусі розташовано по дванадцять колон. Перший ярус являв собою своєрідну галерею, де вікна і колони чергувалися між собою [8, с. 36]. Баня була величезною, її висота — майже 40 сажнів (один сажень дорівнює приблизно двом метрам — це висота

дзвіниці Благовіщенського собору міста Харків). Окремо від церкви стояла дзвіниця у вигляді зменшеної копії церкви. Церква та дзвіниця були пофарбовані в чорний колір.

Таким чином, нащадки родини полковника Шидловського обіймали поважні посади в Харківській губернії. Опис, здійснений представником цієї родини, надає уявлення про інтер'єр оселі північної верхівки слобідського суспільства початку XVIII ст. Дворяни Шидловські були власниками чудових садибних комплексів Слобідської України, частина з яких не збереглася до нашого часу.

Вивчення громадської, політичної, економічної діяльності дворянських родин Слобожанщини є тематикою подальших досліджень.

Список літератури

1. Альбовский Е. История Харьковского слободского казачьего полка (1651 — 1765 гг.) / Е. Альбовский. — Х. : Тип. губерн. правления, 1895. — 218 с.
2. Асеев Ю. С. Репозитиві про архітектурні скарби / Ю. С. Асеев. — К. : Радянська школа, 1976. — 184 с.
3. Багалея Д. И. Материалы для истории колонизации и быта степной окраины Московского государства (Харьковской и отчасти Курской и Воронежской губерний) / Д. И. Багалея. — Х. : Тип. К. П. Счасни, 1886. — Т. 1. — 358 с.
4. Борисова Т. М. Історичні та пам'ятні місця Харківщини / Т. М. Борисова, М. Т. Дяченко, М. В. Уманський. — Х. : Прапор, 1966. — 366 с.
5. Губський П. В. Старий Мерчик / П. В. Губський // Сторінки історії. Старий Мерчик. — Х. : Кліо, 1995. — С. 287–698.
6. Ильяшевич Л. В. Краткий очерк истории харьковского дворянства / Л. В. Ильяшевич. — Х. : Тип. М. Зильберберга, 1885. — 166 с.
7. Лукомский Г. К. Старинные усадьбы Харьковской губернии / Г. К. Лукомский. — Х. : Райдер, 2001. — 240 с.
8. Парамонов А. Ф. Усадьбы Шидловских в Изюмском уезде Кунье и Богуславское / А. Ф. Парамонов // Харьковский исторический альманах. Сб. тезисов и докладов междун. конф. — Х. : Райдер, 2003. — Прил. 4. — С. 32–39.
9. Срезневский И. И. Историческое обозрение гражданского устройства Слободской Украины со времени её заселения до преобразования в Харьковскую губернию / И. И. Срезневский. — Х. : Тип. окруж. штаба, 1883. — 24 с.
10. Филарет (Д. Г. Гумилёвский) Историко-статистическое описание Харьковской епархии. — Х. : Тип. Хар. ун-та, 1858. — Отд. 5. — 461 с.
11. Шидловский С. И. Материалы для очерка служебной деятельности Шидловских в Слободской Украине 1696 — 1727 гг., собранные и изданные С. И. Шидловским / С. И. Шидловский. — СПб. : Тип. князя В. П. Мещерского, 1896. — 267 с.

Надійшла до редколегії 30.11.2012 р.